

ЈЕЛКА МАТИЈАШЕВИЋ
(Нови Сад)

ПРЕФИКСАЦИЈА И ДВОВИДНОСТ ГЛАГОЛА

У овом прилогу скреће се пажња на новине у категорији вида у руском и српском глаголском систему: активну перфективацију префиксима двовидских глагола на плану експанзивне двовидности, односно истовремене имперфективације и перфективације.

Нова истраживања о стању у словенским језицима на крају 20. века, посебно монографска која сумирају резултате развоја у протеклом полувековном периоду или последњим двама деценијама, указала су на интересантну чињеницу: с једне стране активну суфиксацију у повећању масе двовидских глагола на рачун све бројнијих позајмљеница, нарочито англицизама, а с друге — врло уочљив пораст префиксације код двовидских глагола са позајмљеним и домаћим основама.¹

¹ Ово је посебно истакнуто у монографијама словенских језика рађеним према међународном пројекту *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* у организацији Универзитета у Ополу (Пољска), досад их је објављено 11 и у свима наилазимо на констатацију да се префиксом подвлачи перфективност двовидских глагола када одговарајућа сема већ постоји у значењу глагола, нпр. у словач.: *zadaptovať*, *vuprofilovať*, *zintegrovat'*, укр. *demokratizuvati*–*zdemokratizuvati*, *reformuvati*–*zreformuvati* и сл. Овде нас занимају монографије: *Српски језик на крају века*, Ополе, 1996, *Русский язык*, Ополе, 1997, као и нови синтетички радови: Е. А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва, 1992, *Русский язык конца XX столетия*, Москва, 1996. (Гл 3. Е. А. Земская, *Активные процессы современного словопроизводства. Производство глаголов*. 126–128). Д. Brozović, П. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* — Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1988. *Tvorba reči*, 40–48. И друга контрастивна литература у славистици потврђује да се у словенским језицима последњих година догађају сличне појаве, нпр. у пољ. V. Mitrinović, *Polski glagolski prefiks prze- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*, Beograd, 1990, у русин. М. Фейса, *Английски елементи у руским језику*, Нови Сад, 1990 и др. Поред нове литературе и руски и српски речници последњих година уносе, како нове двовидске глаголе тако и префиксалне перфективне: *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*. Санкт-Петербург, 1998, у коме налазимо и овакве примере: *отксерить* — св. разг. *снять ксерокопию*, *сканировать* — св. и нсв., *спонсировать* и т. д.; И. Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад, 1992 и др. Многи глаго-

То су примери типа *реаговати–одреаговати, контиактирати–исконтиактирати, изрекламирати, исцоштовати (броис, обавезу, рок, обећање и сл. иј. исцунити, одржати), исфинансирати, уснимити; реагировањ–отреагировањ* (она никак не отреагироваола на појавление непрошених гостиј...), *банкротити–банкротити, сформулировањ, зарегистривовањ, запрогнозировањ, захоронити, завесити, сработати (сигнализација непременно сработает...)*.

Све указује на то да се овде ради о одређеној иновацији на ширем словенском плану, па је занимљиво стога истражити како се ове појаве супротног смера: двовидност//једновидност (префиксални су само свршени), манифестују у функционисању категорије вида у области руског и српског глаголског система, где су такође примећене, и у складу с тим презентирати материју а могуће тумачење сместити у оквир истраживачких резултата, имајући на уму да префиксација у глаголском систему није само проблем деривације, већ и аспектолошки проблем.

Увид у литературу уверава нас да је стварање двовидских глагола у словенским језицима било актуелно и кроз цео век, да ова лексичка класа има одлике брзе еволуције: појављују се све нови и нови глаголи, а чувају се и стари, док на другој страни расте префиксација и сл. Иако никад није престало интересовање за питања вида у словенским језицима, а у том склопу и за двовидске глаголе и за све што се са њима и око њих збива², суштинска питања су и даље отворена,

ли још чекају прилику да уђу у речнике, налазе се у сфери усмене комуникације и у језику масмедија. Иначе сфера употребе двовидских глагола је: општекњижевна, термилошка, обухвата професионализме, док је префиксална лексика често некодификована, разговорна, сленг, понекад уноси стилско обележје, и много мање је лексикографски забележена.

² Литература о виду у словенским језицима је врло обимна, општепозната и углавном уграђена у данашња сазнања о овој категорији, унета у граматике, школске програме и уџбенике; организују се научни семинари са темом из аспектологије, пишу магистарске и докторске тезе итд. Интензивно изучавање вида и развитак аспектологије последњих година још више су обогатили научну продукцију. Ово смо били дужни рећи, јер ће се овде од тих општих места поћи, али ће се наводити само оно што се непосредно тиче истраживане теме и замишљене концепције. Тако је за ову концепцију од значаја, поред већ наведене литературе, А. Белић, *О глаголима са два вида*, ЈФ XXI, књ. 1–4, Београд, 1955–1956, 1–13; И. Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, ЈФ XXII, књ. 1–4, Београд 1957–1958, 66–130; Ю. С. Маслов, *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва, 1958, М. Я. Гловинская, *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*, Москва, 1982, Н. С. Авилова, *Двувидовые глаголы с заимствованной основой в русском литературном языке нового времени*, ВЯ 5, 1968, 66–78. И. П. Мучник, *Грамматические*

као постојећа дилема о двовидности као системности или пак аномалији у глаголском систему³, губи ли се двовидност датих глагола добијањем префиксалних облика, или они и даље остају двовидски, док се помоћу префикса обележава свршеност, тј. перфектизују се, или бивши двовидски остаје несвршеног вида и чини са префиксалним видску опозицију, тј. да ли је на сцени уклањање у неком степену двовидности путем префиксације и др. Чињеница је исто тако да у словенским језицима, што значи и у руском и у српском, поред двовидских функционишу и једновидски глаголи. То су само нека из опширног арсенала аспектолошких проблема, а овај прилог нема великих претензија, већ да конкретним материјалом из дата два словенска језика актуализује тему и дода неки аргумент на један или на други тас неког од горњих питања.

Да се нешто у оквиру вида догађа у српском и руском, откривају следеће констатације: „У оквирима стања које најкомпетентнија литература дефинише као необично за словенски глаголски систем — развијено богатство у двовидским глаголима, за рачун извесног пригушивања живости у сфери префикса, сигурно као иновација пада у очи тежња изразитијег маркирања перфективности помоћу префикса *из-* додатог неким имперфективним глаголима, на пример, употреба испоштовати *м(есто)* поштовати...“⁴ „Префиксација као средство унутарглаголске творбе користи се за читав низ циљева, а код позајмљених глагола префиксација помаже њиховом укључењу у систем руског језика, служи као граматичко средство изражавања значења свршеног вида; најчешће се у ту сврху користи префикс *с-* спакетировать, срежиссировать...“⁵

И даље тече процес попуњавања двовидским глаголима, и мада двовидски, многи од ових глагола добијају перфективе на *из-*: испрограмирати, истестирати, изманипулисати, исполитизовати, или на друге префиксе, нпр. одреаговати, одгалопирати, загарантовати, про-

категории глагола и имени в современном русском литературном языке, Москва, 1971. (Система двувидовых глаголов и ее развитие, 129–156).

³ Неки новији радови су управо овако насловљени: П.-Ч. Чанг, *Системны или маргинальны двувидовые глаголы в современном русском языке*. Труды аспектологического семинара Филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. Т. 3. Отв. ред. М. Ю. Черткова, Изд. МУ 1997, 197–210.

⁴ Ж. Станојичић, *Морфологија, синтакса и фразеологија*. У књ. Српски језик на крају века, Београд (Опоље), 1996, 111–141.

⁵ *Русский язык конца XX столетия*, Москва, 1996. Гл 3. Е. А. Земская, *Активные процессы современного словопроизводства. Производство глаголов*, 126–128 (прев. Ј. М.).

функционисати (почети функционисати)⁶. Истовремено у складу са давнашњим тенденцијама, константно расте број интернационализама у српском на *-ирайџи*, *-исаџи*, *-оваџи*, *-изоваџи*, претежно апстрактног значења, нпр. елаборирати, индоктринирати, структурирати, дезинформисати, редефинисати, демистификовати, минимизовати/*-ираџи*, хомогенизовати/*-ираџи*, маргинализовати, инструментализовати, институционализовати/*-ираџи* итд., готово сваки са одговарајућом именицом на *-џија*. У руском је такође активна производња књишких глагола са *-ировать*, *-изировать*, ређе на *-овать*, од страних именских основа типа ксерокопировать, спонсировать, компјутеризировать, а мање активна на *-ить* разговорног карактера: ксерить, факсить, отксерить; анкетировать, интерпретировать, констатировать, ретушировать, цементируют, нивелировать, унифицировать, реставрировать, мобилизовать⁷, док су суфикси деривације код домаћих основа уобичајени словенски. Многи двовидски глаголи припадају интернационалној лексици, а то могу бити и англицизми са статусом интернационалних глагола.

Када би се радило само о контакту префикса са глаголима позајмљених основа, као у конкретном случају, који су, истина, у огромној већини, има их неограничен број, а њихова двоаспектност је општесловенска, тај би се однос могао протумачити као адаптација граматичком систему, односно асимилација њихова, али ту су и глаголи домаћег порекла, срп. испоштовати, заживети, рус. сработать, завесить и сл., а то онда значи да префиксација има ширу улогу.

Одабрани материјал по језицима изгледа овако.

У руском *-за-*: засолить, завесить, захоронить, замерить, зафотографировать, задокументировать, закартографировать (нанести на карту), задублировать (произвести дублирование), зарегулировать (сделать регулируемым), забетонировать, зафиксировать, закодировать, запатентовать, зацементировать, заретушировать, зафанеровать; *за-* (почетак радње); загалопировать, закапризить, запрогнозировать; *про-*: прокредитовать, проавансировать, проанкетировать, проинтерпретировать, пролоббировать, пробойкотировать, профинансировать, простимулировать, проинструктировать, проинформировать, проконсультировать, прокомментировать, *с-*: скоординировать, сакцентировать, соперировать, сориентировать, спакетировать, срежиссировать, спрогнозировать, скомпенсировать, спланировать, среагировать, сфотографировать, сработать, сунифицировать; *-ой*: отксерить, отмо-

⁶ И. Клајн, *Лексика*. У књ. Српски језик на крају века, Београд, 1996, 37–86.

⁷ *Русский язык конца XX столетия...*

билизовать, отремонтировать, отреагировать, отрецензировать, от-рекламировать, отреставрировать, *о-/об-*: обналичить (перевести безналичные средства в наличные, снабдить наличными деньгами — у профес. и разг. јез., посебно у јез. рекламе), *пере-* (још једном и на нов начин): переструктурировать, перепрофилировать, перерегулировать, перепрограммировать; преко норме, сувише: переэстетизировать; *на-* (интензивно вршити радњу): напроектировать; *раз-* (ликвидација неке радње): размонтировать, распломбировать; *вы-, по-, у-* и низ других мање активних.

У српском језику *-из-*: избрифирати, издизајнирати, изиритирати, изманипулисати/*-ирайи*, измистификовати, изрекламирати (се), контрастирати, израубовати, изротирати се (изређати се на положају), искомментарисати, искомпензирати, исполитизовати, испоштовати, ипрограмирати, истестирати, истрауматизирати, исфенирати, исфинансирати, исфрустрирати, исцензурисати, ишутирати, испринтати; *за-*: заживети, загарантовати, зацртати, заинтригирати, закомплицирати/ковати, зауљити (загадити уљем); *од-*: одреаговати, одгалопирати, одмастити, отпринтати; *у-*: унервозити се, усосити (се) (довести, доспети у неугодан положај), унесрећити (се), упрограмирати, уснимити (у компјутер); *йре-*: знатно се увећава број глагола у значењу промене: преиспитати, превредновати, преоценити, препаркирати, прераспоредити, пререгистровати, преформулисати, престилизовати, премонтирати; *про-*: профункционисати (почети функционисати), пролупати — 1. (о мотору) — почети производити необичне шумове, 2. шаљ. пореметити памећу, прокомментарисати, проштрајковати, продосађивати се, процелебрирати, продекламовати, просолидити се, профинити се (постати фин); *о-, обез-*: обезмастити, обеспарити; *раз-*: раздржавити, разотуђити; *йо-*: појаснити; *на-*: натапирати, напаркирати, ређе и неки други.

Инвентар префикса који учествују у перфективацији двовидних глагола у овим језицима показује и сличности и значајне разлике, тј. мање више је материјално исти, али је дистрибуција по језицима различита. Најуочљивија је разлика у високој продуктивности у српском префикса *из-*, и такође великој творбеној активности префикса *с-* у руском језику. Сем тога у руском језику више префикса конкурише за прво место, јер је то жив процес и у току је велика продукција. У зависности од извора информације неки стављају у руском језику активност префикса овим редом од неколико најпродуктивнијих: *йро-*, *за-*, *с-*, *ойй-* на основу примера из штампе⁸, али ако се

⁸ П.-Ч. Чанг, *Системны или маргинальны двувидовые глаголы в современном русском языке...*

закључује према разговорном језику⁹ — онда је редослед: *за-*, *ѝро-* итд. Ни прецизан број префикса који учествују у перфектизацији није лако установити и варира од 11 па даље, од чега се као високо активни означају обично четири горња уз додатак *ѝере-*, што је опет могуће објаснити извором и избором корпуса. У српском се на основу у раду наведених извора као и сопствених сазнања носиоца језика, закључује да је најмасовнија продукција перфектизованих двовидских глагола префиксом *из-*, а да се знатно увећава број глагола са префиксом *ѝре-* у значењу промене¹⁰, док знатније заостају, али су све више активни *за-*, *од-*, *ѝро-*, *у-*.

По значењу то су највише префикси резултативности, затим временско-количински, а онда и разне друге модификације просторних значења. У питању су домаћи глаголски префикси такође у оба језика, а заједничко им је и мање присуство интернационалних именско-глаголских *де-*, *дез-* и *ре-*: десакрализовать, дестабилизировать, ревитализовати и др.

Горњи преглед нам је показао да се међу новим дериватима налазе и глаголи од именских основа — срп. профинити се, просолидити се, обеспарити, зауљити, раздржавити, унесрећити, и сл., рус. обналичить, патентовать и сл., али да је унутарглаголска деривација знатно обимнија. Дати примери сведоче и о образовању глагола непосредно као префиксалних и перфектизованих, какви су још и руско: заакадемизировать, српско: пребукирати и сл., а све скупа указује на деривационо-семантичку страну префиксације.

Нови глаголи нису увек и млади глаголи, неки од њих настали су од старих или већ постојећих, афиксацијом или семантичком деривацијом, али огроман број и адаптацијом позајмица, односно по законитостима творбе речи датих језика. Из глагола богатијих по значењу и немотивисаних, из њиховог семантичког потенцијала, понекад се излучују поједина новија значења, метафором или каквим другим процесом. Она могу да постану двоаспектна, па се тако сусрећемо са полисемијом¹¹, понекад стилским маркирањем. Префиксација у оваквим случајевима има улогу номинативне деривације а синкретички и перфективације, о чему сведочи и низ глагола у стилски нижим сферама, нпр. у срп. преварити/прерадити, израдити и сл., који су са-

⁹ *Русский язык конца XX столетия...*

¹⁰ Ж. Станојчић, *Морфологија...*, И. Клајн, *Лексика...*

¹¹ И. Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола...*, М. Дешић, *Полисемија и српскохрватски глаголски вид*, НССВД 14/2, Београд, 1985, 75–85.

мо перфективни, а може се наслућивати о већем присуству такве деривације у некодификованој сфери језика.

Тако, поред општег дела речника који се перманентно попуњава овим глаголима обеју врста, у разним његовим стиловима, запажа се велика активност у грађењу терминолошке, професионалне лексике.

Суфикси и двовидност су више књишка одлика, док префикси и перфективација уносе више домаћег, словенског, јер додавањем глаголу префикса он се одвлачи у страну од интернационалне лексике, те је према томе ово још једна одмакла степеница у адаптацији и асимилацији глагола несловенског порекла¹²; ово је исто тако и манифестација двају процеса који се одвијају у савременим словенским језицима — интелектуализације и демократизације, на што се скреће пажња у поменутим монографијама.

Иако је двовидност била чешће предмет истраживања у славистици, а понекад с њом и префиксација, ипак о томе има доста дилема. Једно од суштинских питања лежи у смештању двовидности у системску појаву или аномалију у морфолошком систему.

Продуктивност пак данашње префиксације код двовидских глагола то на неки начин разјашњава, ако не сасвим, оно бар уноси више светла — може се схватити да се тиме ублажава огроман прилив позајмица, и смањује рапидно повећавање двовидности.

Ако двовидност ограничава важење општесловенског правила да сваки глагол мора имати један од двају глаголских видова¹³, онда би функција префикса представљала тежњу ка формалном разграничењу вида повећањем количине префиксалних глагола, иако са оградом да знатан број двовидских глагола никад неће моћи добити видски парњак префиксацијом. То онда треба да значи да су оба процеса системска појава, питање је само шта је старије.

Питање видске корелације је засебан проблем који исто тако није једнозначно протумачен, а није ни лак, посебно граматикализација и семантизација¹⁴; остаје нејасноћа око видске природе двовидског *конџајкџирајџи*, да ли је предао перфективност префиксалном корелату *исконџајкџирајџи*, а сам остао само имперфективан, доживео својеврстан распад двовидности, у резултату чега је добијено — *конџајкџирајџи* НСВ и *исконџајкџирајџи* СВ, а можда само имамо функ-

¹² Авилова, *Двовидовые глаголы с заимствованной основой...*, И. П. Мучник, *Грамматические категории глагола и имени...* и др.

¹³ D. Brozović, P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski...*

¹⁴ А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин, *Русский глагол*, Ленинград, 1967, И. Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола...* и др.

ционално-стилски разграничене видске корелате; или је и даље задржао значење двовидског глагола, каквих мишљења иначе има,¹⁵ тј. да имамо својеврсну хомонимију: *конџаакџираџи* НСВ, *конџаакџираџи* СВ и *исконџаакџираџи* СВ. У сваком случају прихватљивим се чине обе варијанте и као могућност није искључена ни једна од њих, друга је можда вероватнија, а дилеме ове врсте успешно се отклањају функционисањем у језику при чему се обе могу срести.

Примери типа *живеџи* и *заживеџи* (почети с радом, остварити се), *работатъ* и *сработатъ* — као видске корелације не могу се узети због семантичких разлога, а сем тога треба имати на уму да су домаћи глаголи обично старији и богатији значењима, а то значи и непотпуно двовидски.

Очигледно је и без детаљније анализе да функционисање вида у овим језицима има све одлике сложености и динамике, па би се ово разматрање могло завршити на следећи начин.

Као завршно разматрање може послужити синтеза о трендовима у морфологији српског језика која, истичући стабилност творбених модела код именских речи у овом језику на крају одлазећег века, истовремено скреће пажњу на извесна мања одступања глагола у домену маркирања глаголског аспекта, да би се затим то на овај начин експлицирало: „системски гледано, међутим, и овај модел стварања чистих видских опозиција, одн. евентуалних субаспекатских деривација није везан само за посматрани период, па и у овоме треба видети мање творбене иновације а више иновације узуса. Таква, стварно, лексичка иновација може се појавити као појачано маркирање перфективности многог двовидског глагола и врло је предиктабилна и — врло упадљива на фону велике масе таквих глагола, која је карактеристична за српски језик“¹⁶. Сви аргументи иду у прилог оваквом размишљању не само кад је у питању српски, већ, како смо видели, оно је адекватно и примењиво као објашњење и за описане појаве у руском језику.

Иако нам није био циљ упуштање у расправу о теоријским импликацијама, размишљање се само наметнуло, да би у свему овоме требало видети развојне тенденције у области вида у овим језицима и конвергенцију у том погледу¹⁷ (ЈМ). Префиксација и двовидност, да-

¹⁵ Авилова, *Двовидовые глаголы с заимствованной основой...*, И. П. Мучник, *Грамматические категории глагола и имени...*

¹⁶ Ж. Станојчић, *Морфологија, синџакса и фразеологија*, 124–125, П.-Ч. Чанг, *Системны или-маргинальны двовидовые глаголы в современном русском языке...* и др.

¹⁷ На ово је скренута пажња једном успутном констатацијом у раду: Ј. Матијашевић, *Конвергентне појаве у области морфологије руског и српског језика*, ЗМСФЛ XXXVIII/2/ /Нови Сад/, 1995, 43–52.

нас у врло живом контакту, показују да истовремено у њима функционишу оба процеса: перфективација и имперфективација, односно ту нарочито треба истаћи као одређену новину — уочљив пораст префиксалне перфективације двовидских глагола, и у случају двовидских глагола паралелну и перманентну активност суфиксалне истовремено имперфективације и перфективације.

Исто тако, о развоју вида у славистици је изречено мишљење — да је најприродније да су у томе значајну улогу одиграли глаголи с префиксима¹⁸, па пошто је у конкретном случају резултативност врло изражена, та чињеница иде у прилог изнетој констатацији да су резултативни глаголи база настанка вида у правом смислу¹⁹.

¹⁸ А. Белић и Ј. С. Маслов овде су имали слично мишљење.

¹⁹ Ю. С. Маслов, *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва, 1958.